

Att svära i kyrkan

Röst 22: Stefan Edman

TJUGUFYRA RÖSTER

OM EVIG TILLVÄXT

PÅ EN ÄNDLIG PLANET

STELLAN TENGROTH (RED)

Kapitelvis publicering

Detta är ett av tjugofyra dokument som tillsammans utgör hela innehållet i antologin *Att svära i kyrkan – Tjugofyra röster om evig tillväxt på en ändlig planet* och som under vintern och våren 2014-2015 kommer att publiceras på bland annat Steg3:s webbsida (www.steg3.se)

Samtliga pdf-filer får utan restriktioner spridas och kommer att finnas tillgängliga på:

www.tillvaxtreflektera.se/att-svara-i-kyrkan/pdf

Så länge lagret räcker kan den som pocketbok köpas hos bland annat de större nätbokhandlarna. Och som e-bok lär den överleva sin pappers dito.

Jag är född i Bohuslän och uppvuxen med föräldrar och en bror i ett hem präglad av böcker, musik, naturkärlek – och livfulla samtal om vetenskap, poesi, politik och andlighet! Efter fil.mag. i biologi och kemi i Göteborg har jag i fyrtio år nästan dagligen arbetat med miljö och hållbar utveckling. Folkhögskolelärare i Växjö till 1990, därefter frilansande föreläsare i bland annat företag och kommuner, krönikör och författare till drygt 40 natur- och miljöböcker, till exempel *Jord att älska*, *Sverige är fantastiskt – men hur länge?*, *Världens chans – om ekologi, teknik och solidaritet*, *Jorden har feber*, *Planeten Havet*, *Bondens landskap*, *Matsmart*. Jag var med om att starta Kaprifolnaturbeteskött, Miljöresurs Linné och Svenska kyrkans Miljövärn. 1996-98 var jag politisk sakkunnig hos Göran Persson (gröna folkhemmet). Skrev SOU:n *Bilen*, *Biffen*, *Bostaden* – om hållbar konsumtion, och var generalsekreterare i Oljekommissionen.

Jag är possibilist: Världen kan bli hållbar – med radikal global politik för rättvisa, grön teknik och dramatiska livsstilförändringar i medelklassen.

Mitt mantra är fem F: Förundran–Förståelse–Förnöjsamhet–Förändring–Förtröstan (mer om dem i boken *Förundran* och på www.stefanedman.se).

Stefan Edman

Hur skall Moder Jord orka?

Det är underbart att nojsa med fyraårige Ludde och hans lillebror Wille, två år. Morfar blir som barn på nytt! Men mitt i leken händer det att jag stannar upp och funderar över hur världen månde se ut när dessa grabbar själva börjat få barnbarn, så där kring år 2060.

Mycket tyder på att folkmängden vid det laget har stabiliserats på nivån nio miljarder. Förhoppningsvis har även klyftorna mellan rika och fattiga minskat. Låt oss dessutom för ett ögonblick tänka oss att all världens människor då kan njuta en materiell standard på i princip samma nivå som OECD-länderna kalkylerar med för egen del. I så fall har världsekonomin sannolikt behövt femtondubblas jämfört med idag. Vilket skulle betyda att den blivit sjuttiofem gånger större sedan 1950.

Sjuttiofem gånger! Men skulle Jorden verkligen orka med en sådan enorm ekonomisk tillväxt? Vi anar svaret om vi blickar tillbaka på tiden från 1950 till 2013. Under den perioden har världens ekonomi femdubblats. Vilket inneburit en social revolution, inte minst för det svenska samhället. Men framgången har en mörk baksida, ett problem som få vill diskutera: Det materiella undret har skett till priset av att cirka 60 procent av planetens ekosystemtjänster – mat, vatten, fibrer, pollination av nyttoväxter – har utsatts för överkonsumtion. Vi tar alltså ut mer resurser från naturen än den hinner nybilda. Det är som att gå till banken och hämta ut, inte bara räntetill-

växten utan också delar av kapitalet; alla vet att det leder till skuldsättning

Nej, mina barnbarns värld 2060 kommer inte att vara en enkel framskrivning av dagens trender. Jordens ekosystem kommer dessförinnan att ha signalerat att de fungerar allt sämre i takt med den ekonomiska utveckling som flertalet politiker ser som en självklarhet: Ständig tillväxt, ständig materiell standardhöjning.

Så hur blir det då? Svar: Antingen går mänskligheten verkligen mot en ekologisk, ekonomisk och social kollaps, kantad av sociala klyftor, av plundring, svält, förgiftning, terrorism och krig. Eller så vänder ”vi” utvecklingen på det sätt mänskligheten faktiskt nu har världens chans att göra.

Det är en gåta att dessa frågor hittills fått så liten plats i det offentliga samtalet i Sverige. Medierna analyserar finansskuldkrisen och dess politiska och sociala effekter. Men sällan uppmärksammas den ökande ekologiska skuldkrisen, i dollar värderad till minst 10 procent av världens BNP (utöver de irreparabla skador som kan ske av känsliga biologiska system).

Tystnad råder. Trots att de båda kriserna hänger nära samman, med rötter i den växande globala medelklassens överkonsumtion. Och trots att de bara kan lösas tillsammans.

En förklaring är att många fortfarande tycks obenägna att ta till sig fakta om den begynnande knappheten på somliga av välfärdens nyckelråvaror. Att man exempelvis försummat att ta del av de aktuella studier som visar att om hela världen konsumerade resurser i bara halva

USA:s takt skulle koppar, zink, krom, tenn och andra strategiska mineraler vara slut inom fyrtio år.

En annan orsak är att många experter hoppas att den nya gröna tekniken skall "frikoppla" ekonomisk tillväxt från ökande resursanvändning. Det vill säga att miljöbelastningen per kilowattimme eller kilo produkt minskar även om tillväxten samtidigt ökar (de-coupling). Så sker också i många fall. Till exempel har koldioxidutsläppen per dollar reducerats med 20 procent på 25 år.

Problemet är bara att BNP-tillväxten fortsätter att öka snabbare än den tekniska resurseffektiviseringen. Vilket innebär att teknikens goda effekter på miljön delvis äts upp. Det är denna rekyleffekt som gör att världens nettoutsläpp av koldioxid ökat med 40 procent sedan 1990!

Ett tredje skäl till bristen på kritik av tillväxtekonomin är att det ännu knappast finns några realistiska eller beprövade alternativ.

Synen på den ekonomiska tillväxtens roll är en grundbult i diskussionen om vilka strategier som krävs för en hållbar samhällsutveckling i Sverige och världen:

- Måste marknaden och främst medelklassens konsumtion få ett delvis annat och mer icke-materiellt innehåll?
- Måste den globala tillväxtekonomin kylas ned ...
- ...eller måste den tvärtom speedas upp för att världen skall få råd att bli ekologiskt hållbar?

Sådana frågor får jag allt oftare efter föreläsningar och debatter, från politiker, företagsledare och "vanliga" människor som känner oro för klimatförändringarna.

Vad svarar jag? Att problemen är komplicerade, att jag inte äger eller känner till några enkla lösningar. Men att jag vill försöka sammanfatta läget så långt jag tror mig begripa det.

Det skall jag göra här också, i förtröstan på att andra bidrag i denna bok förmår borra djupare i detaljerna. Jag utgår från fyra av de vanligaste frågorna.

Kan mänskligheten hota Jordens existens?

Svar: nej.

Planeten har funnits i 4,5 miljarder år, och kommer att fortsätta förändras genom bergskedjeveckningar, vulkanutbrott och klimatväxlingar. Arter kommer och går. Men jorden består – tills den möjligen förintas av kosmiska krafter.

Kan vi äventyra vår egen överlevnad?

Svar: ja.

Kärnvapenkriget är det allvarligaste hotet. Långsamare, men i grunden lika dramatiskt, är mänsklighetens allt snabbare överkonsumtion av naturresurser, klimatförändringar, rubbade ekosystem och förlust av biologisk mångfald.

Som den enda av planetens drygt fem tusen däggdjursarter är Homo sapiens nu kapabel att i grunden förändra sitt hem i Vintergatan. Nobelpristagaren och atmosfärkemisten Paul Crutzen har därför föreslagit att vi bör tala om människans egen geologiska tidsålder, antropocen (av anthropos=människa). En epok som

rimligen bör räknas från den industriella revolutionen på 1700-talet, alternativt från den tid för åtta tusen år sedan då våra fäder och mödrar börjar avverka skog i jakten på jord för att odla mat.

Paul Crutzen, svensken Johan Rockström och tjugo-fyra andra forskare pekade 2009 ut nio livsuppehållande system, präglade av gränser som mänskligheten måste hålla sig innanför om den skall överleva. Om de passeras kan det leda till en ”point of no return”, en oåterkallelig förändring som i värsta fall knuffar civilisationen utför stupet, ner i kollaps.

Forskargruppen menar att dagens klimatförändringar, förlusten av växt- och djurarter samt läckagen till luft och hav av kväve och fosfor är tre exempel på att gränsvärden redan överskridits. Och att ekosystemens robusthet, deras resiliens, därför kan ha försvagats.

Hur många människor orkar Jorden med?

Svar: det beror på omständigheterna.

1952 blev den svenske livsmedelsprofessorn Georg Borgström internationellt ryktbar genom att slå larm om allmän världssvält kring år 2000, Sverige inräknat.

Borgström var inte ensam om den här typen av domedagsprofetior. Lord Boyd-Orr, under 60-talet chef för FN:s livsmedelsorgan FAO, ansåg att två tredjedelar av mänskligheten skulle drabbas av undernäring och svält. Den så kallade Romklubbens rapport *Tillväxtens gränser* förutsåg en global ekonomisk kollaps därför att naturresurserna skulle ta slut: olja, naturgas, silver, tenn, uran, koppar, aluminium, bly och zink.

Med facit i hand vet vi att dessa spådomar hittills kommit på skam. Vi kommer inte heller att vara 15 miljarder år 2050 som vissa bedömare då trodde. Förklaringen är att födelsetalen redan kring år 1990 slutade växa, därför att många människor fått tryggare livsvillkor och inte längre behöver sätta stora familjer till världen för att matcha barnadödlighet, fattigdom och sin egen äldreomsorg. Att befolkningen ändå kommer att växa med cirka två miljarder till seklets mitt beror främst på att alltfler lever allt längre, tack vare bättre mat, hälsa, bostäder och utbildning.

Man kan upprätta en global "gladlista", baserad på UNDP:s senaste rapporter (UNDP=FN:s utvecklingsorgan, United Nations Development Programme):

- Hundratals miljoner människor har de senaste tio åren lyfts ur fattigdom, främst i Asien.
- HDI* har under 1970-2010 ökat med drygt 80 procent för den fjärdedel av världens länder som 1970 hade lägst HDI. (*HDI=Human Development Index, mäter hälsa, medellivslängd, utbildning; källa: Human Development Report, UNDP, på nätet).
- Spädbarnsdödligheten mer än halverades 1990-2005 (från 5,3 till 2,3 promille).
- Födelsetalen faller; i t.ex. Bangladesh födde en kvinna tidigare i snitt 6 barn, idag i snitt 2,5 barn.
- Drygt 90 procent av alla barn går nu i skola, lika många flickor som pojkar.

- 89 procent av alla människor har tillgång till rent vatten (FN, mars 2012).

Dessa goda skeenden har givetvis flera orsaker. Men i grunden förutsätter de ekonomisk utveckling, en tillväxt som fördelas efter sociala behov.

Å andra sidan: I samma årsrapport, 2011, varnar UNDP för att allt detta löftesrika kan få ett abrupt slut om världen inte hejdar klimatförändringarna och den ekologiskt-sociala skuldskrisen.

Världsbanken larmar hösten 2012 om att den globala uppvärmningen tycks leda till en medeltemperaturökning på 3,5–4 grader till nästa sekelskifte, kanske tidigare. Banken stöder sig på tyska Potsdaminstitutets bedömning, att ökade klimatgasutsläpp i kombination med svaga motåtgärder gör att världen inte längre kan hoppas på att klara det så kallade 2-gradersmålet, hittills centralt i FN:s klimatförhandlingar.

Men åter till ursprungsfrågan: Hur många människor kan Jordens ekosystem på längre sikt orka med?

Humanekologen William Rees har försökt räkna på det. Han utgår från dagens resursanvändning/person i förhållande till vad man kan anta om planetens potentiella bärkraft vad gäller mat, vatten, fibrer, metaller, energi med mera. Baserat på dagens bästa teknik för att omvandla naturresurser till välfärd landar Rees på följande siffror:

- Vi skulle kunna vara 15 miljarder människor på Jorden – om alla levde som den genomsnittlige indiern.

- Vi kan långsiktigt inte vara fler än 2,5 miljarder – på medeleuropéens levnadsstandard.
- Vi kan egentligen bara vara 1,5 miljard – med genomsnittlig amerikansk livsstil.

Världen befinner sig sedan femton, tjugo år i en dramatisk förändringsprocess. Det är inte längre självklart att tala om det rika Nord kontra det fattiga Syd eller om utvecklings- respektive utvecklade länder. I stället är merparten av mänskligheten, kanske 4-5 miljarder, på väg in i en slags global medelklasstillvaro. En miljard är dock fortfarande inlåsta i fattigdom. Medan den rikaste miljarden, dit de flesta svenskar hör, tar för givet att seglatsen går vidare mot ständigt ökad konsumtion av varor, komfort och njutning.

Förvisso är även tekniken i stark förändring. Inte minst elektroniken hjälper världen att skapa välfärd med allt mindre mängder material och energi.

Trots dessa framgångar finns det åtminstone tre alarmerande problembilder som indikerar att den nuvarande utvecklingen är helt ohållbar.

Vattenbristen

Jorden är en vattenplanet. Men bara 2,5 procent utgörs av sötvatten; endast 1 procent är tillgängligt för människan. Millenniemålet om rent dricksvatten nåddes i mars 2012, vilket är glädjande. Dock lider 1 miljard människor brist på rent vatten. Åtskilliga regioner i världen är kroniskt torra, med sjunkande grundvattennivåer. Och var tredje människa på vår jord saknar toalett!

Även i Europa, Australien och USA är vattenbristen på många håll akut. Samtidigt som produktionen av industriell mat och dryck, kläder och kapitalvaror kräver enorma mängder vatten; en hamburgare 8 000 liter, en burköl 150 liter, bönorna i en kopp kaffe 120 liter. För att odla bomull till en t-shirt behövs ca 3 000 liter vatten.

Vattenfrågan är redan en gränssättare för ekonomisk och social utveckling, ett hot som förvärras av den globala uppvärmningen.

Jordfrågan

Ekologiska fotavtryck, räknat som hektar/person, är den biologiskt produktiva yta (skog, åker, vatten) som krävs för att producera de förnybara resurserna för en individs försörjning och för att sedan ta hand om restprodukterna efter konsumtionen (hushållsavfall, koldioxidutsläpp). USAs fotavtryck är 9,4 hektar per person, Sveriges 5 och afrikanska Malawis en halv hektar per person.

I världen finns idag totalt 13,4 miljarder hektar odlingsbar jord; det gör 1,9 hektar per världsmedborgare. Men arealen minskar. Bristen på mark är redan gränssättande, i synnerhet som klimatkrisen försämrar många jordar genom torka, erosion och försumpning.

Klimatkrisen

Planeten är i snitt 0,8 grader varmare nu än vid sekelskiftet 1900. De nio varmaste åren sedan 1880, då systematiska temperaturmätningar påbörjades, har inträffat efter 1998. Havets ytvatten är också varmare. Sommarisen i Arktis är i genomsnitt hälften så stor idag som 1980, och havsvattennivån stiger med ca 3 centimeter på tio år.

För att de livsuppehållande systemen inte skall skadas anser många klimatforskare att växthusgasutsläppen måste pressas ned så att de på sikt motsvarar i genomsnitt 1-2 ton per världsmedborgare och år.

Det innebär att hela världen skall ner till indiernas nuvarande medelutsläppsnivå (1,3 ton/person och år). USA måste minska från 18 ton/person och år, Kina från 5 och Sverige från 6 ton/person och år.

Detta klimatmål förutsätter genomgripande samhälls- omdaningar, tekniskt, socialt och politiskt. Ett räkne- exempel: I Sverige alstrar en konsumtion på 1 000 kr för närvarande i snitt 55 kilo koldioxid (olika för olika varor och tjänster). För att släppa ut maximalt 2 ton skulle det alltså rent teoretiskt betyda att man inte får spendera mer än 36 000 kr under ett år ...

Siffrorna för utsläpp per person och år är en spegling av det globala klassamhället. De säger oss att somliga länder och främst deras medel- och överklassgrupper, tar stor plats i världen, det vill säga de konsumerar en osedvanligt hög andel av tillgängliga råvaror och energi. Medan andra får nöja sig med betydligt mindre.

För att världssamfundet skall lyckas skapa ett långsiktigt bindande klimatavtal måste det undanröja dessa orättvisor. Det innebär ett avtal där nationer och befolkningsskikt med de största utsläppen/person tar på sig de största utsläppsminskningarna. Bara så kan fattigare länder som startat sin välfärdsresa få utrymme att öka sina utsläpp, samtidigt som de totala globala utsläppen kan pressas tillbaka.

Här krävs en sinnrik verktygslåda med progressiva skattesatser, utsläppsrätter, stimulanser med mera.

FN:s klimatförhandlare försöker nu tråckla ihop det så kallade Durbanpaketet med sikte på beslut 2015 och genomförande från år 2020. Till dess gäller ett förlängt Kyotoprotokoll, dock endast för 15 procent av de globala klimatgasutsläppen.

Lösningarna är senkomna; för att nå det viktiga 2-gradersmålet borde ökningen av växthusgasutsläppen senast 2015 ha vänt nedåt i en reell minskning.

Den globala uppvärmningen kommer tveklöst att sätta gränser.

Fortsatt ekonomisk tillväxt – hot eller hopp?

Svar: både och.

Ekonomisk tillväxt är det centrala politiska mantrat världen över. I debatten låter det inte sällan som om den blivit ett mål i sig, inte bara ett redskap för att förverkliga samhällets sociala ambitioner.

Tillväxten har ett janusansikte.

Å ena sidan såg vi i gladlistan ovan att mycket gott har hänt i världen bara de senaste tio, tjugo åren. Här har ekonomin en viktig roll, i kombination med ”good governance”, alltså att regeringar och myndigheter – kanske efter årtionden av korruption – fördelat tillväxtens frukter till hälsa och välfärd åt folkflertalet.

Det är svårt att tro annat än att ekonomisk tillväxt också framdeles behövs för att mätta de ofantliga behov som finns i världen, främst i länder med fattigdom, miljöskador, ohälsa och analfabetism. Samtidigt visar forskningen att materiell tillväxt i redan välnärda samhällsskikt knappast ökar människors subjektivt upplevda

lycka (se t.ex. Richard Layards bok Happiness). ”Vi har allt, men det är också allt vi har”, utropar den norske visångaren Ola Paus. Ett underfundigt sätt att formulera den välbeställda postmoderna människans belägenhet.

Å andra sidan är det alltså uppenbart att tillväxten även genererar global uppvärmning, miljöproblem och ett överutnyttjande av de livsavgörande ekosystemtjänsterna. Förre Världsbankekonomen Herman Daly har lanserat begreppet ”oekonomisk tillväxt” för att understryka att en del av den tillväxt som vi anser oundgänglig för samhället i själva verket har liten marginalnytta men orsakar stor marginalskada (miljöförstöring, stress, ohälsa mm).

Kanske är det hela egentligen en ganska dålig affär? Professor Daly introducerade därför måttstocken HDI (Human Development Index) ett komplement till BNP där man försöker mäta nettoeffekterna av ekonomisk tillväxt. ISEW (Index of Sustainable Economic Welfare) går ännu längre: Här mäts den ekonomi som ger ökad livskvalitet; avdrag görs sedan för negativa bieffekter som luftföroreningar, förlust av biologisk mångfald med mera.

Kanske borde vi i Sverige utreda ett slags lyckonationalprodukt, en LNP?

Där vi på djupet försöker förstå sambanden mellan tillväxten och det goda livet.

Nationellt och globalt borde ekonomer ges i uppdrag att utreda och föreslå åtgärder för att i grunden reformera och hållbarhetsanpassa de ekonomiska modeller, regelverk och måttstockar som formar marknadsekono-

min. (Det så kallade Nobelpriset i ekonomi skulle förresten kunna uppmuntra den typen av innovativa forskare!) Uppdraget bör vara att granska förutsättningarna för:

- att kyla ned den överhettade globala tillväxttakten med någon form av transaktionsskatt i det finansiella systemet ("Tobinska"). Kanske behöver vi utveckla strategier för degrowth (nerväxt)?
- att formulera incitament och globala subventions-system som påskyndar introduktionen av grön, resurseffektiviserande tillväxt i länder som står i början av sin sociala välfärdsutveckling (de-coupling).
- att i rika/medelrika nationer främja dels grön tillväxt, dels skatter och andra styrmedel som stimulerar till ökad andel icke-materiell konsumtion och produktion av typen kultur, utbildning, hälsa och hushållsnära tjänster. Det är en tillväxt som med vissa undantag är betydligt miljövänligare per krona än förbrukning av material ("prylar"). En ekonomi som skapar jobb samtidigt som den erbjuder konsumenten fördjupad välfärd (böcker, musik, teater m.m.).

Ett belysande exempel: En biobiljett motsvarar 13 gram utsläpp av växthusgaser per krona; en Thailandsresa 130 g/krona (Källa: FOI, Annika Carlsson-Kanyama)

Hittills är detta en försummad del av klimat- och tillväxtpolitiken. Om den inte förverkligas kommer varukonsumtionen – som växer snabbare än

den gröna tekniken – att äta upp den smarta teknikens goda effekter på miljö och ekosystem.

- att överföra en växande andel av tillväxtens frukter till offentlig sektor, till skola, sjukvård och äldreomsorg. Det skapar jobb och välfärdsnytta med lägre miljöbelastning jämfört med privat konsumtion.
- att skapa ekonomiskt mer jämlika samhällen; förutom den sociala nyttan bidrar detta till att hejda spiralen uppåt mot ständigt ökad miljöstörande konsumtion. Nationell och global rättvisa är alltid en förutsättning för hållbar utveckling.
- att ge medborgarna möjlighet att även ta ut tillväxtökningen i form av mer fri tid istället för mer lön i plånboken. Det är gynnsamt för både miljön, jobben och vårt behov av social och andlig utveckling.

Alla dessa förändringar kräver nationella och globala politiska beslut. På det individuella planet utgör de samtidigt en utmaning för oss alla att utveckla sunda värdesystem. En livsföring där lyxen för medelklassen är gemenskap, naturupplevelser, musik, böcker och teater, snarare än prylfetischism och dyrbara vanor.

Vår rastlösa, nästan pubertala konsumtionskultur måste komma till besinning. Vad vi behöver, och som många av oss längtar efter, är ett slags inre tillväxt, en social och kulturell, ja andlig mognad, som hjälper oss att fördjupa vår livskänsla. Så att vi får lust och kraft att leva enklare, klokare, varsammare. I kärlek och solidaritet med Moder Jord och våra medmänniskor, nära och fjärran.